

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „НОВА И СЪВРЕМЕННА ИСТОРИЯ“

АВТОРЕФЕРАТ

**НАПОЛЕОН БОНАПАРТ В БРИТАНСКОТО ОБЩЕСТВЕНО
МНЕНИЕ, 1796-1815 г.**

Докторант:

Любомир Цветанов Кръстев

Научен ръководител:

доц. д-р Росица Ташева

София, 2016 г.

Дисертацията е обсъдена и предложена за защита на 29 ноември 2016 г. от катедра „Нова и съвременна история“ към Исторически факултет на Софийски Университет „Св. Климент Охридски“. Състои се от увод, три глави, заключение, библиография и приложения - общо 341 страници.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

Предмет на изследването

Дисертационният труд проучва британските обществени нагласи по отношение на Наполеон Бонапарт в периода 1796-1815 г. Проследява се изграждането на образа на генерал Бонапарт във Великобритания, неговото развитие в очите на съвременниците му на Острова, както и завършеният му облик в рамките на един бурен двадесетгодишен публичен дебат. Прави се опит да се разгледат, сравнят и обобщят различните настроения, които амбициозният корсиканец провокира от другата страна на Ла Манша. Сред основните акценти на изследването може да се открие целенасоченото изтъкване на позициите на онези поданици на британската корона, които имат положително отношение към Наполеон, тъй като именно този вид възприемане на личността на френския император е тенденциозно пренебрегвано в историографията. На задълбочен анализ се подлагат факторите, определящи битувашото сред британското общество мнение за корсиканеца. Посветено е внимание на политическите, икономическите, социалните и културните аспекти, допринасящи за формирането на обществените настроения на англичани, шотландци и ирландци, както и на различните среди, класи, партии и фракции в британското общество.

Актуалност на темата

Обикновено един исторически труд, който разглежда събития отпреди повече от двеста години, трудно може да се обоснове с актуалност. Настоящата тема обаче прави изключение. Проучването на връзката между политиката, медиите и общественото мнение вълнува съвременниците ни повече от всякога. Как се представят силните личности в политиката е проблем, от който далеч не се интересуват само историците. Много актуално звучене намира въпросът за изграждането на положителни или отрицателни представи за определени личности, движения и формирования. Механизмите за това днес по същество не са по-различни от онези, прилагани в миналото.

Излизането на Великобритания от Европейския съюз през лятото на 2016 г. за пореден път потвърждава тезата за особено значение на общественото мнение по отношение на провежданата политика не само в национален, но и в по-общ,

континентален и глобален план. Обществените нагласи имат особено важно значение, когато става дума за страна, която се нарежда сред най-значимите световни политически и икономически фактори. Усещането за изключителност на британската нация не се дължи само на геополитическите особености на Острова, а се базира и на големите ѝ успехи в миналото, неразривна част от които е победата над Наполеон.

Цел и задачи на изследването

Основната цел на изследването е да проучи британските настроения спрямо Наполеон Бонапарт от времето на неговата първа кампания в Италия до заточението му на остров Св. Елена. За постигането на тази цел настоящият дисертационен труд си поставя следните задачи:

1. Да се проучат факторите, които под една или друга форма влияят върху британското обществено мнение.
2. Да се проследи развитието на образа на Наполеон в посочените хронологични граници.
3. Да се анализират и обяснят причините за различните тенденции в неговото представяне.
4. Да се разкрият водещите стереотипи и концепции за личността на Наполеон във Великобритания.
5. Да се разграничат официалните позиции от независимите гледни точки.
6. Да се потърси връзката между процеса на вземане на политически решения и обществените настроения по отношение на Наполеон.
7. Да се обяснят резултатите от дългия обществен дебат по темата във Великобритания.
8. Да се разкрие завършеният образ на Наполеон и ролята му в британската историческа памет.

Методи на изследването

Използваната методология в настоящия дисертационен труд се основава на историческия метод, анализ и синтез. Застъпени са също и сравнителният метод и методът

на обобщаването. С оглед на разглежданата тема, методът на изследването обаче се придържа към позитивисткия подход само частично, тъй като изворовата база, необходима за проучването на обществените нагласи, надхвърля значително официалните документи по темата. Методът за анализ и синтез се прилага, за да се разпредели изследваният проблем на отделни части, които да бъдат анализирани и обобщени в едно цялостно заключение. Методът на обобщаване се налага, за да се направи преход от единичното към общото. Дисертационният труд предлага и матричен анализ на източниците, основавайки се върху методология, характерна за социологията. Този подход няма определящо значение за дисертационния труд и е въведен единствено като допълнителен аспект на разработката, без да оказва влияние върху фактическото изследване. Използването на методологичен инструментариум от сферата на социологията цели да допълни и разшири възможните подходи към проблема, като същевременно допринася за интердисциплинарния характер на предложената разработка.

Изследването се придържа към хронологична последователност на изложението, която се нарушава единствено при проследяването на даден проблем в перспектива и е по-коректно да не се нарушава логиката на развитието му. Хронологичната последователност е важна в представянето на настоящата тема, защото нейното съблюдаване позволява да се проследи развитието на образа на Наполеон Бонапарт в британското обществено мнение през годините.

Географски и хронологичен обхват на дисертационния труд

Географският обхват на изследването включва Англия, Шотландия, Ирландия и Уелс. Трябва да се отбележи, че въпросът за общественото мнение е тема на британския град и дебатът за Наполеон се наблюдава именно в институциите, клубовете и издателствата по градовете в страната. Затова тонът на дискусиата се задава предимно от Лондон, тъй като това е средището на властовия апарат и интелигенцията. Това далеч не означава, че настроенията в столицата съвпадат с тези от по-периферните селища. Затова се налага систематичното проучване на обществения живот в цялата страна – там, където той съществува и оставя следи.

Определянето на прецизна хронологична рамка се базира върху няколко важни особености. На първо място изборът на 1796 г. като долна граница не се обуславя от факта, че именно тогава Наполеон получава назначение като главнокомандващ на Италианската армия. За британците е логично по-голямо значение да има неговата победа при Тулон от 1793 г., когато младият лейтенант от артилерията прогонва кралския флот от френското пристанище и възстановява контрола на Париж върху този важен икономически център. Въпреки че е произведен в генералско звание веднага след победата, за Наполеон не се споменава нито в периодичния печат на Острова, нито в официалните британски документи. Мълчанието по отношение на Наполеон продължава и през следващите две години. Името му се появява за пръв път в британския печат през 1796 г. По тази причина началото на неговото представяне пред британското общество не може да се търси по-рано и не бива да се отнася до по-късен етап.

Определянето на горната хронологична граница следва друга логика. Наполеон не престава да вълнува британците и след 1815 г., но със заточението му на остров Св. Елена той вече се превръща в предмет на историята, а не на актуалните политически събития. Освен това с началото на неговото пленничество се наблюдава и значителен спад на интереса към темата, а образът му остава статичен и с времето постепенно се маргинализира. От тази гледна точка 1815 г. се налага като края на една епоха и не само историческата обусловеност, но и фактическата развързка на дебата за „малкия Бони“ на Острова достигат завършека на един специфичен исторически процес. Нещо повече, британското обществено мнение за Наполеон има значение не на последно място и при процеса на вземане на политическите решения в Уестминистър, а след 1815 г. отпада необходимостта от подобни съображения.

Изворова база

Привлечените в настоящото изследване извори отразяват стремежа да се обхванат в най-голяма степен всички възможни видове документи, имащи отношение към британското обществено мнение за Наполеон през разглеждания период. Затова е от особено значение те да се класифицират и обособят в отделни групи. Водещо място в тази класификация заемат официалните документи. Най-важни сред тях са стенографските

дневници от Камарата на общините и Камарата на лордовете¹. Те дават възможност да се пресъздаде дискусиата за Наполеон в британския политически живот, която се води в долната и горната камари на британския парламент. Част от официалната дипломатическа кореспонденция е публикувана в издадените от фондация „Наполеон“ томове *Correspondance Generale*, обхващащи най-важните документи от дипломатически характер в Англо-френските отношения от периода².

Сред изворовия материал от официален характер най-голямо значение за изследваната тема имат документите от съдебните дела за държавна измяна и клевета във Великобритания. В материалите от процесите срещу „якобинците“, привържениците на Наполеон и радикалите-републиканци се разкриват много съществени и досега непроучени аспекти от британското обществено мнение по отношение на френския император. Обвинителни актове или свидетелски показания, защитни слова на обвиняемите и техните адвокати или произнесени присъди, всички тези документи представят една непозната, но много важна част от обществените нагласи, която не е отразена в никакви други извори. В Британския национален архив в Кю, Ричмънд, тези документи са във фондовете на Правния департамент (Treasury Solicitor General – BNA: TS 11) и онези от тях, които се отнасят до края на XVIII – началото на XIX в., са обработени и достъпни за ползване. Документите от съдебните дела имат обаче едно съществено ограничение. От една страна, те дават възможност да се доловят нагласите на представители от най-нисшите социални прослойки, такива, които в този период не оставят никакви писмени сведения за живота си. От друга страна обаче, тези извори могат да създадат погрешна представа, ако се разглеждат безкритично и извън контекст. Всички обвинени в измяна, изразяваща се в профренска пропаганда, създават усещането за масово изразени чувства на симпатии към Наполеон. С други думи, в тези документи не може да се очаква свидетелство за наличието на лоялистки и патриотични тенденции в обществото, тъй като подобни прояви, разбира се, не са обект на престъпление.

¹ *The Parliamentary History of England from the Earliest Period to the Year 1803*. London, 1806-1820. След 1803 г. дебатите в парламента се проследяват в: *Cobbett's Parliamentary Debates*. London, 1804-1816.

² *Correspondance Generale*, T. IV. *Reptures et foundation, 1803-1804*. Paris, 2006., както и *Correspondance Generale*, T. V. *Boulogne, Trafalgar, Austerlitz, 1805*. Paris, 2008.

Важни са също документите, свързани с френските емигранти-роялисти във Великобритания, тъй като някои техни представители играят важна роля в обществения живот на Острова и оказват много сериозно въздействие върху публичния образ на Наполеон. Техните следи могат да се проследят във фондовете на Вътрешното министерство (Home Office – BNA: HO 42), но също така са видими и в тези на Външното министерство (Foreign Office – BNA: FO 95, FO 881). Интересни данни могат да се извлекат и от документите на Тайния съвет, орган с церемониални функции в днешно време, но със значителна роля в началото на XIX в. Във фондовете на Тайния съвет (Privy Council – BNA: PC 1) се съдържат част от донесенията на британските агенти в страната и в Европа. Тези сведения са полезни, тъй като дават информация за обществените настроения, които зорко се следят от властта. От подобно естество са и документите на Военното министерство (War Office – BNA: WO 1).

Британският периодичен печат от изследвания период има фундаментално значение за настоящия дисертационен труд. Разгледани са повече от тридесет вестника и няколко списания, част от тях с общонационално значение, други - с по-локален характер. Пресата във Великобритания има много голямо въздействие върху общественото мнение. Историкът Джереми Блек посочва, че към 1801 г. в страната годишно се отпечатват около 16 милиона издания, седем милиона в Лондон, а останалите девет - в провинцията. Като се има предвид, че населението тогава е малко над десет милиона души, по всичко личи, че пресата играе значима обществена роля³. Нещо повече, с изключение на ирландците, които в огромната си част са неграмотни, британците са най-четящата нация в света по това време, или, както се изразява съвременникът Сен Симон, „всички в Англия знаят да четат, да пишат и да смятат“⁴.

Трудно е да се каже кои вестници са най-популярни сред обществото и до голяма степен остава неустановено в какви тиражи те се издават и какво е разпространението им. Вестници като „Таймс“, „Морнинг кроникъл“ и „Морнинг поуст“ са несъмнени столични фаворити и се радват на сериозен интерес, а техните статии често се препечатват в по-малките локални издания из страната. Важно значение за региона на Шотландия имат

³ Black, J. *English Press in the Eighteenth Century*. London, 1987, p. 105.

⁴ Симон, С. *Писма на един гражданин на Женева до неговите съвременници*. С., 1972, с. 55.

„Каледониън мъркюри“, „Абърдийн джърнъл“ и „Анюъл ривю“. В Ирландия се разпространява „Мънтли мегъзийн“. Важни са изданията „Джаксънс Оксфорд джърнъл“ и „Кеймбридж интелидженсър“, които формират обществените представи в двата основни университетски центъра в страната. Необходимо е да се споменат и някои локални издания като „Херфорд джърнъл“, „Нюкасъл кърънт“, „Хъл пакет“, „Манчестър кроникъл“ и „Манчестър газет“, „Лийдс интелидженсър“, „Хемпшир кроникъл“ и „Глостър джърнъл“. В столицата вторично значение имат крайно лоялистките „Сън“, „Тру бритън“ и „Анти-джекъбин ривю“, а на другия полюс се изявяват вестникът на радикала Уилям Кобет и изданията „Стейтсман“ и „Оракъл“.

Вестниците рядко могат да разкрият с точност същинското обществено мнение, но те задават тона на дискусиата и внушенията им имат силно въздействие върху публиката. Чрез тях могат да се доловят различни гледни точки и позиции, които в известна степен отразяват актуалната картина на обществените настроения, макар и преминала през филтъра правителствената цензура и на редакторската намеса. Периодичният печат разкрива кои теми са важни за британците като цяло, какви проблеми задържат тяхното внимание, кога Наполеон е водеща тема и в какви моменти той не представлява интерес. Практиката да се публикуват писмата на читатели в британските периодични издания обогатява значително спектъра от мнения за корсиканеца. Като цяло британската преса е незаменима при проучването на общественото мнение. В периода 1796-1815 г. статиите, в които Наполеон се споменава по един или друг повод, са повече от 25 хиляди. Над една четвърт от тях са посветени изцяло на него и обкръжението му. Това е една неизчерпаема документална база, на която започва да се обръща сериозно внимание едва в последните три десетилетия и към днешна дата тя придобива все по-голяма важност за историческите изследвания.

Карикатурите от епохата също се явяват важна част от изворовия материал по темата, тъй като те успяват да охарактеризират по много специфичен начин визията на британците за Наполеон. В творбите на популярни карикатуристи като Джеймс Гилрей, Чарлс Уилямс и Джордж Крукшанк се наблюдават представите за физическия облик на френския император. Чрез сатирата и гротеската той рядко е показван в положителна светлина и в този смисъл карикатурите дават едностранчива представа за него. Но в

„златния век“ на британската карикатура значението на това творчество играе много голяма роля и сюжетите им са анализирани обстойно и с подчертан интерес към детайлите. Като тип документ карикатурите са уникално свидетелство за епохата и нейните личности, като придават много голяма пъстрота на събитията и процесите, на които са посветени.

Политическите памфлети следва да се разглеждат в отделна категория. Те се различават по структура и в този жанр влизат голям брой съчинения от най-разнообразен тип. Някои от тях представляват повествования, отличаващи се с дълги и задълбочени анализи, други са кратки саркастични песнички в мерена реч. Но те не могат да се определят нито като художествена литература, нито са част от журналистическите публикации в пресата. Това е характерна за епохата публицистика, която коментира актуалните теми на бита и политиката във Великобритания. Наполеон е обичаен герой на памфлетите и е важно да се отбележи, че в една значителна част от тях на него се гледа с изненадващо възхищение. В по-късните периоди преобладаващата представа за него обаче е отрицателна.

Най-важният памфлет, който остава анонимен и до днес, е публикуван през 1797 г. и носи заглавието „Описание на ранните години на Буонапарт от военната школа в Бриен и неговото поведение в началото на Френската революция“⁵. Това е първото биографично съчинение за Наполеон във Великобритания и то оставя траен отпечатък в очите на съвременниците. По думите на историка Борислав Гаврилов, „не бива да забравяме за една от психологическите черти на английския характер, проявяваща се и в областта на политическата психология.“ Този автор подчертава „доминиращата сила на първото впечатление, което е решително при формирането на мнение за даден политически деец. Всички по-късни впечатления се взимат като вторични и поради това не са толкова важни“⁶. Това до известна степен обяснява защо до самия край на политическата си кариера Наполеон се радва на привърженици във Великобритания, тъй като редица ранни очерци са положително настроени към неговата личност. Други обаче са крайно

⁵ H. C. *Some Account of the Early Years of Buonaparte, at the Military School of Brienne, and His Conduct at the Commencement of the French Revolution.* London, 1797.

⁶ Гаврилов, Б. *С желязо и кръв. [Английското обществено мнение и войните за обединение на Германия, 1862-1871].* С., 1995, с. 29-30.

негативни, както например е случаят с монументалния памфлет в мерена реч от триста страници на „доктор Синтакс“, „Животът на Наполеон“⁷.

Друг много ценен източник се явява личната кореспонденция на британските политици, интелектуалци и общественици. В нея могат да се забележат важни аспекти в образа на Наполеон, които не могат да се открият в официалните документи, пресата или памфлетите. Темата за френския император се обсъжда активно в писмата на съвременниците и описанието му там е непринудено и лишено от пропагандните клишета, характерни за една голяма част от останалите извори. Част от тази кореспонденция е дело на политици като лорд Гренвил и лорд Ливърпул, на поети като Робърт Съди, Самюъл Тейлър Колридж, Пърси Биш Шели, Джордж Байрон, Уилям и Дороти Уърдсуърт и на интелектуалци като Хесър Линч Пиоци. Писмата на тези именити британци разкриват гледната точка на елита, без тя да е подправена от редакторската намеса на издателя или цензуриращата дейност на властта. Затова привличането на такъв тип исторически документи е много важно за настоящия дисертационен труд.

Личните дневници на съвременниците са приблизително сходни като изворов материал. Те са особено полезни, когато трябва да се определи отзвукът в британското общество от някое по-важно събитие, свързано с Бонапарт. Дневниците са сравнително надежден източник, но тъй като използваните в настоящото изследване са публикувани, трябва да се има предвид, че са претърпели редакторска намеса и научната им стойност като документи за миналото не е такава, каквата е тази на кореспонденцията. Въпреки това дневниците са ценен източник, а техните автори често са представители на средната буржоазия и на дребните благородници - социален сегмент, който не е застъпен в такава степен в кореспонденцията.

Непосредствено след дневниците е редно да се спомене богатата мемоарна литература от разглежданата епоха. За разлика от дневниците обаче, мемоарите са много ненадеждни документи. До тях се прибегва с цел да се допълни представата за определен проблем и рядко им се отдава водещо значение. Настроенията по отношение на Наполеон, представени в тях, обикновено бледнеят пред същинската дискусия, тъй като завършените

⁷ Syntax, D. *The Life of Napoleon*. London, 1815.

след 1815 г. мемоари са повлияни от маргинализирането на темата за корсиканеца след тази година. Въпреки тези недостатъци, мемоарната литература значително обогатява изследването и сведенията, извлечени от нея, допринасят за по-пълното представяне на дискурса за Наполеон във Великобритания.

Настоящият дисертационен труд търси този дискурс и в художествената литература от епохата. Тя трудно може да се класифицира като исторически източник, когато става дума за изследване, посветено на политическата история, но от гледна точка на обществените нагласи влиянието на британските писатели и поети е от особена важност за съвременниците. Достатъчно е да се спомене „Ода за Наполеон Бонапарт“ и „Странстванията на Чайлд Харолд“ на Байрон, които изграждат трайни образи на корсиканеца. Есетата на Уилям Уърдсуърт в сборката „Приятелят“ също коментират френския император с голяма емоция. Признати още от своите съвременници като големи таланти, думите на тези автори оказват силно въздействие върху общественото мнение. Макар и не толкова важно, но все пак в този дух е и изобразителното изкуство, което също играе важна роля при създаването на образи. Преди карикатурите - първите графични образи на Наполеон, които британците виждат, са маслените портрети, поръчани от профренски настроени представители на лондонския елит и доставени на Острова директно от Италия. Наполеон е изобразен и в множество бюстове, лицето му „краси“ керамични съдове и ветрила, които в определени периоди са на мода в британското общество. Той е представен карикатурно в сатирични графики, покриващи кани, бирени халби и по-малки чаши, които се продават по улиците и са част от посудата на пубовете. Подобна вещна култура служи като доказателство, не толкова за разкриването на конкретните обществени настроения, колкото показва до каква степен Наполеон успява да проникне във всяка сфера от ежедневието на британците.

Историографски преглед

Преди всичко е редно да се обърне внимание на заслугите на българската историография, които проправят пътя към разработването на представената дисертация. В края на XIX и началото на XX в. общи проучвания по темата за Френската революция и

Наполеон публикуват Н. Станев и Георги Дерманчев⁸. Те са силно повлияни от трудовете на Л. Мадлен, А. Ламартин, А. Тиер, А. Токвил, И. Тен, А. Рамбо, А. Сорел, Ж. Мишле, А. Вандал, Ж. Жорес, Хайнрих фон Сибел, П. Жане и редица други авторитетни специалисти. С много голям принос, надхвърлящ значително границите на българската историография, е задълбоченото изследване на Росица Ташева, посветено на якобинското движение във Френската революция⁹. То е важно за настоящия дисертационен труд, тъй като изяснява разнообразните интерпретации и стереотипните образи на якобинците. Във Великобритания якобинството е повод за дебат, наподобяващ много на този, който няколко години по-късно се води за личността и управлението на Наполеон.

В същата година, в която е публикувана книгата на Росица Ташева - година, която отбелязва двестагодишния юбилей от падането на Бастилията, историкът Андрей Пантев издава своя труд „Европа между две революции, 1799-1848“¹⁰. В него са очертани много важни тенденции в развитието на европейската политическа мисъл от този период. Особено интересен е погледът към политическия радикализъм в Англия - тема с фундаментално значение при разглеждането на британското обществено мнение. Намирането на подход към обществените нагласи на британците обаче е възможно най-вече благодарение на труда на Борислав Гаврилов „С желязо и кръв. [Английското обществено мнение и войните за обединение на Германия, 1862-1871]“, от 1995 г.¹¹ Въпреки че се отнася до друг исторически период, книгата на Б. Гаврилов се явява първото българско проучване, проследяващо проблеми, които са предмет и на настоящия дисертационен труд. Важно значение има фактът, че авторът също изследва ролята на личността в обществените настроения на британците. При него това е фигурата на пруския канцлер Ото фон Бисмарк, за когото на Острова има сходен дебат, както този за Наполеон половин столетие по-рано.

⁸ Станев, Н. *История на Френската революция*. т. I-III. С., 1899-1903. Дерманчев, Г. *История*. т. III. С., 1930.

⁹ Ташева, Р. *Якобинците във Френската революция, 1789/1794*. С., 1989.

¹⁰ Пантев, А. *Европа между две революции, 1799-1848*. С., 1989.

¹¹ Гаврилов, Б. „С желязо и кръв.“ [Английското обществено мнение и войните за обединение на Германия, 1862-1871]. С., 1995.

През 2012 г. е публикувана и първата биографична монография на български автор за Наполеон Бонапарт, дело на историка Христо Глушков¹². Неговата книга е увлекателно написана и много богата на фактологичен материал, а предложеният анализ е обективен и балансиран. В редица случаи настоящото изследване черпи от нея данни за интригуващия живот на френския император и книгата на Христо Глушков има важно значение за разглежданите в докторската теза въпроси.

Най-ранното проучване, което отчасти разглежда британското обществено мнение за Наполеон, е дело на британския историк Джон Аштън. То е озаглавено „Английските карикатури и сатира за Наполеон I“ и е публикувано в края на XIX в.¹³. Дж. Аштън излага в хронологическа последователност някои от най-популярните английски памфлети, статии и карикатури за Наполеон. Така са маркирани едни от най-основополагащите тенденции в образа на Наполеон сред англичаните, като се откроява тезата за отрицателните нагласи към корсиканеца. Аштън не използва особено широк спектър от извори, но дори и тези, които са предложени, предполагат по-различен анализ. Достатъчно е да се проследят ранните памфлети за Наполеон в Англия, за да изпъкне противоречието в британското общество и липсата на единна позиция по въпроса дали той е носител на „прогресивното“ или се възприема като „бесен якобинец“. Необходимо е да се потърси отговор на въпроса защо Аштън - а както става ясно по-долу - и други изследователи не отдават значимото на привържениците на Наполеон във Великобритания.

Веднага след реставрацията на Бурбоните във Франция новата власт се стреми да наложи крайно негативен образ на корсиканеца. Но не само роялистите, а и привържениците на либералното течение упрекуват Наполеон за наложената от него диктатура и погазването на революционните принципи. Историкът Жан Тюлар изследва този процес, като го определя като времето, в което е създадена „черната легенда“ за Бонапарт¹⁴. Тюлар смята, че основната причина за изграждането на тази легенда се дължи на дейността на френските медии и публицистика в десетилетието след 1814-1815 г. Това виждане се споделя и от британския историк Саймън Бъроуз, който също не търси

¹² Глушков, Х. *Франция при Наполеон. Революцията, консулството, империята*. Велико Търново, 2012.

¹³ Ashton, J. *English Caricature and Satire on Napoleon I*. London, 1888.

¹⁴ Tulard, J. *L'anti-Napoléon: La légende noire de l'Empereur*. Paris, 1964.

„генезиса на черната легенда“ в периода преди абдикацията на Наполеон от 11 април 1814 г.¹⁵ Това демонизиране на Наполеон обаче започва много преди завръщането на Луи XVIII във Франция. Родината на „черната легенда“ в действителност е Великобритания и ако граф Д'Артоа я прилага след 1814 г., то той усвоява методите за тази цел по времето на неговата дългогодишна емиграция в Англия. Историците, проследяващи обществените нагласи по отношение на Наполеон във Великобритания, градят своите тези върху формирания образ на корсиканеца, без да проучат по какъв начин той се развива и през какви етапи преминава. Британската историография в най-голяма степен е жертва на предпоставената официална позиция на Уестминистър, която, разбира се, гледа враждебно на корсиканеца.

Подобна слабост се забелязва не само в изследването на Джон Аштън, но и в публикуваната две десетилетия по-късно книга на адвоката и писателя Александър Мейрик Бродли за английските карикатури, посветени на Наполеон¹⁶. Бродли прави преглед на тези карикатури, като ги поставя в историческия контекст на събитията. Авторът представя образа на френския император чрез творчеството на британските карикатуристи. Това далеч не може да изясни нагласите на цялото общество, а дава израз на една едностранчива концепция, имаща за основа гротескните черти, вложени в творбите на Гилрей, Крукшак, Уилямс и техните колеги.

Първото проучване, което скъсва с традицията на официалната британска историография, е свързано с името на историка Генджи Лийн. В неговата книга „Наполеонистите“ са представени някои от най-изявените британски привърженици на Наполеон¹⁷. Лийн е доста критичен към тях, определяйки ги като национални предатели, но преди неговата разработка те почти не се споменават. Авторът проследява най-вече дейността на семейство Холънд и на някои по-видни членове на либералната партия, без да отдава особено значение на периодичния печат, мемоарната литература и публицистиката. Неговият труд обаче намира връзка между привържениците на Наполеон

¹⁵ Burrows, S. *Britain and the Black Legend. The Genesis of the Anti-Napoleon Myth*. In: *Resisting Napoleon: The British Response to the Threat of Invasion, 1797-1815*. London, 2006.

¹⁶ Broadley, A. M. *Napoleon in Caricature, 1795-1821*. Edinburgh, 1910.

¹⁷ Lean, E. *The Napoleonist. A Study in Political Disaffection, 1760-1960*. London, 1970.

и следвоенната либерално-радикална традиция, която до този момент се отдава по-скоро на влиянието на идеите на Френската революция и бунтовните работнически движения свързани с индустриализацията.

Значително по-консервативен е трудът на Клайв Емсли „Британското общество и френските войни“¹⁸. Въпреки че заглавието на неговото изследване предполага друго, Емсли разказва за войните в епохата на Наполеон и отделя твърде малко внимание на обществените нагласи във Великобритания. От тази книга може да се научи много за икономиката на страната в този период, както и за дейността на отделните партии, но в нея се съдържа твърде оскъдна информация за образа на Наполеон в този период. Емсли се доверява на своите предшественици и намира за меродавна гледната точка на другите британски историци, че обществото е твърде враждебно настроено към Наполеон. Логиката му е правилна, но историята не е абстрактна наука и заключенията на базата на други изследвания и логически изводи водят до значителни неточности. Но Емсли не се интересува от това какъв е именно образът на Наполеон, а проучването му е сред най-добре информираните за общото състояние на Великобритания по времето на Първата френска империя. Това му придава голяма научна стойност и „Британското общество и френските войни“ е сред проучванията, които имат важен принос за задълбоченото познаване на епохата.

Най-голямо значение за настоящия дисертационен труд представлява публикуваната през 2004 г. докторска теза на британския историк Стюарт Семел „Наполеон и британците“¹⁹. Според Семел френският император заема много важно място в британския обществен живот. Той обръща сериозно внимание на дебата за Наполеон в политически и културен план, привличайки много нови документи, без да се влияе от предишните интерпретации. Изследването на Семел е новаторско и с голям научен принос. То акцентира върху различните гледни точки на известни и значими фигури от британския обществен живот, като по този начин балансирано са представени двете основни позиции по темата за Наполеон. Написана в блестящ и интригуващ стил, „Наполеон и британците“ може да даде отговор на редица въпроси, свързани с

¹⁸ Emsley, C. *British Society and the French Wars*. London, 1979.

¹⁹ Semmel, S. *Napoleon and the British*. London, 2004.

британското обществено мнение за корсиканеца. Някои от тези въпроси обаче остават недоизяснени. Семел разглежда дискусиата в най-влиятелните столични вестници, но проявява много слаб интерес към провинциалния периодичен печат. Той следи дискурса за Наполеон през погледа на отделните личности, но те са изцяло от средите на елита. Много слабо е застъпена ролята на вигите, докато тази на радикалите е преувеличена. От неговия труд не става ясно до каква степен британците имат свободата да изразяват публично личното си мнение и какво е значението на цензурата през разглеждания период.

В изследването на Стюарт Семел се чувства липсата на последователност в изложението, тъй като не е спазена никаква хронология, но подходът му трудно може да се нарече тематичен, защото разглежданите проблеми са предмет на анализ отново и отново в различните глави. Изглежда, че Семел прави опит да проследи мнението на дадена личност върху конкретна тема, свързана с Наполеон, след което противопоставя друго мнение по различен въпрос. По този начин от докторската му теза може да се извлече заключение за даден проблем, разгледан в нейното начало, едва когато тя се прочете докрай, което изисква забележителна памет и концентрация. Но ако това не представлява затруднение за четящия, трудът на Семел безспорно е най-сполучливият опит да се пресъздаде британското обществено мнение за Наполеон. Авторът се стреми да проследи образа на корсиканеца в периода 1799-1840 г. и анализът му е информиран, обективен и прецизен.

Изцяло в стила на официалната британска историография е монографията на професора по модерна история в университета в Портсмут Дейвид Андрес, озаглавена „Победата над Наполеон. Как Британия се изправи пред най-голямото си предизвикателство“²⁰. Андрес защитава тезата, че Наполеон е виновен за всички беди и нещастия, които се случват в Англия след идването му на власт, а преди това вината той търси в якобинците и Директорията. Той използва публикувани официални държавни документи и най-вече богата библиографска база, но заключенията му често са неаргументирани. В неговото проучване липсва отражението на реалния дебат за

²⁰ Address, D. *Beating Napoleon*. London, 2012.

Наполеон и привържениците му във Великобритания се изчерпват с няколко профренски настроени виги, водени от Фокс, Холанд и Шеридан.

Много по-различна е монографията на Джени Углоу, която си поставя същата задача като тази на Дейвид Андрес. Опитен историк и автор, Углоу майсторски разкрива ежедневието на британците в годините на Наполеоновите войни²¹. Това е възможно благодарение на ползваните от нея многобройни първични източници, извлечени от повече от десет различни градски архива, както и огромното количество документи от Британския национален архив. Трудът на Углоу е монументален и на този етап представлява най-добрия опит за социална история на Великобритания в епохата на Наполеон. Авторката проследява както делата на влиятелните личности, така и съдбата на дребните благородници, средната буржоазия и по-заможните селяни, гръбнака на британското общество. Наполеон заема важно място в ежедневието на тези британци и въпреки че същинският дебат за него не може да се проследи от това изследване, то е незаменимо за долавянето на основните политически настроения, ежедневните предизвикателства пред обикновените хора и отражението на актуалните военнополитически събития върху обществото.

Проучването на британското обществено мнение по отношение на Наполеон не може да бъде обективно и балансирано без доброто познаване на някои на пръв поглед дребни, но всъщност твърде съществени и специфични въпроси, които са отразени в специализираната литература. Затова си заслужава да се споменат най-важните изследвания от този род. Едно от тях е студията на Арнолд Харви, посветена на единственото британско либерално правителство по време на наполеоновата власт²². Студията е посветена на динамичното управление на кабинета на Уилям Гренвил и реформаторската дейност на Чарлс Джеймс Фокс, както и нетрадиционния външнополитически курс, който следва това правителство. Ролята на Наполеон и неговият обществен облик е от голямо значение за този процес.

²¹ Uglow, J. *In These Times*. London, 2014.

²² Harvey, D. A. *The Ministry of All the Talents: The Whigs in Office, February 1806 to March 1807*. In: *The Historical Journal*, Vol. 15, No. 4. (December, 1972).

Едно от най-важните изследвания е това на Елизабет Спароу, която в своя статия от 1990 г. разглежда ролята на британския шпионаж в годините на Френската революция и Наполеон. Почти десет години по-късно, изцяло подготвена на базата на първичен изворов материал, Спароу публикува и монография на същата тема, която убедително доказва голямото значение на работата на тайната агентура както в самата Великобритания, така и в наполеонова Европа²³. Британските тайни агенти организират заговори срещу корсиканеца, предотвратяват бунтове у дома и се борят с всички средства за победата на британската кауза. Книгата на Спароу е научно издържана и блестящо написана. Настоящият дисертационен труд може само да спечели, опирайки се върху тази приносна работа.

Тъй като темата за Наполеон е неразривно свързана с личния му живот, от голяма полза е едно нетрадиционно проучване, което изяснява интимните връзки на корсиканеца с неговите „съпруги и жени“²⁴. Авторът Кристофър Хибърт разкрива тези отношения с много голямо чувство за хумор, без това по никакъв начин да снижава научната стойност на неговата книга. Не толкова увлекателно като четиво, но еднакво стойностно от историческа гледна точка е изследването на Лесли Мичел за клуба на вигите²⁵. Много ценно е и проучването върху Амиенския мир и влиянието на Първия консул върху британските обществени нагласи в периода 1801-1803 г. То е дело на Джон Грейнджър и излиза от печат през 2004 г., поставяйки на централно място в своя анализ един от най-определящите периоди за формирането на образа на Наполеон.

Целесъобразно е и посочването на двете монографии на Бил Климентс за отбранителните съоръжения в Ирландия, построени, за да защитават Великобритания от френски десант в близост до често бунтуващите се католици²⁶. Публикувани съответно през 2013 и 2015 г., трудовете на Климентс подчертават сериозността на заплахата за британците от страна на Наполеон. Крайните мерки на консервативния елит за задушаване

²³ Sparrow, E. *Secret Service. British Agents in France, 1792-1815*. Woodbridge, 1999.

²⁴ Hibbert, C. *Napoleon. His Wives and Women*. London, 2002.

²⁵ Mitchell, L. *The Whig World*. New York, 2005.

²⁶ Clements, B. *Billy Pitt Had Them Built. Napoleonic Towers in Ireland*. London, 2013., Clements, B. *Defending the North*. London, 2015.

на реформите в страната и яростната съпротива срещу Франция изглеждат доста уместни, когато се погледнат от кулите, построени да пазят британските брегове от нашественици.

II. Структура и основно съдържание на дисертационния труд

Структура на дисертационния труд

Изследването включва увод, изложение и заключение. В **уводната част** са представени предметът на изследването, неговият географски и хронологичен обхват, мотивацията и актуалността на темата, целите и задачите на проучването, както и методологията, приложена при неговото осъществяване. Представени са основната теза и приносите на изследването. Въведението включва и обзор на първичните източници, както и преглед на историографията, отнасяща се до темата.

Изложението е обособено в три отделни глави, всяка от които е разделена на пет подглави. В първата глава се разглеждат британските обществени нагласи към Наполеон от 1796 г. до края на Амиенския мир през 1803 г. Във втората глава вниманието е концентрирано върху образа на Наполеон от подновяването на военните действия до обявяването на Континенталната блокада от 1806 г. и нейните първични последици. В последната, трета глава, се разглежда късният период от изграждането и окончателното възприемане на завършения образ на Наполеон от началото на войната на Иберийския полуостров през 1807 г. до заточението на корсиканеца на остров Св. Елена през 1815 г.

В **първа глава** „Между „нов Прометей“ и „нов Нерон“. Формирането на обществения образ на Наполеон Бонапарт във Великобритания, 1796-1803 г.“ се разглежда формативния период на изграждане на образа на Наполеон. До 1803 г. дискурсът за него в британското общество е подчинен на няколко съществени предпоставки, които до голяма степен определят образа на корсиканеца на Острова. На първо място е редно да се посочи значението на ожесточените спорове между консерваторите и либералите, провокирани от развитието на Френската революция. Опасенията на торите, че радикалните идеи могат да намерят почва на британска земя, е причина за въвеждането на рестриктивно законодателство по отношение на свободата на печата. Свободата на словото във Великобритания е жертвана в името на запазването на статуквото и съхранението на доминиращата роля на елита. Тъй като Наполеон се свързва с най-агресивната проява на

революцията - нейният насилствен износ, политиката на премиера Уилям Пит-младши по отношение на обществените нагласи е ориентирана към внушаването на отрицателна представа за генерал Бонапарт.

Този опит в периода до 1803 г. като цяло не е успешен. Първите впечатления за генерала са по-скоро положителни. Това се дължи както на неговите впечатляващи военни успехи в Италия, така и на активната дейност на профренски настроените британски интелектуалци. Кампанията на генерал Бонапарт в Египет обаче служи като доказателство на голяма част от ранните му британски привърженици, че френската политика е завоевателна, а корсиканецът - безмилостен и кръвожаден опортюнист. Той си възвръща част от славата, когато прави преврат срещу Директорията, но жестокостите, които извършва в Египет, трудно могат да бъдат забравени. Събитията от 18 брюмер извеждат фигурата на Наполеон до нови значения за британците. От една страна, той олицетворява френската власт и от този момент британската пропаганда се стреми да представи лидера на вековния враг по възможно най-отблъскващ начин. От друга страна, Първият консул се асоциира със слагането на ред в хаоса на революцията.

Ако за по-умерените британски републиканци, революцията се свързва както с либерални реформи, така и с прекомерни крайности, то превратът на Бонапарт обещава Франция да тръгне по пътя на едно стабилно републиканско управление. Надеждите на британците са, че новата власт в Париж е способна да обезпечи както сигурността, така и да съхрани извоюваните след падането на Бастилията свободи. Тези надежди играят важна роля във формирането на обществения облик на Бонапарт в периода до подновяването на военните действия през 1803 г. Разочарованието от Наполеон започва малко след това, във времето след рухването на Амиенския мир.

По време на краткото примирие се наблюдава засилване на положителния образ на Първия консул сред британското общество. Според някои изследователи, това се дължи предимно на една от клаузите в Амиенския мир, според която във Великобритания властите трябва да забранят публикацията на материали в периодичния печат, насочени срещу личността и семейството на Наполеон. Но този регламент всъщност не се спазва. Нещо повече, неговото формално въвеждане носи само вреди на имиджа на Наполеон на Острова. Причините за положителното представяне на корсиканеца се коренят в

провалената политика на Уилям Пит, компрометираните британски институции и нежеланието на населението да се води война срещу Франция. Тежката задлъжнялост на Великобритания принуждава торите да увеличават данъците върху населението, а голяма част от събраните средства са предназначени за въоръжаване на антифренски коалиции.

Но непопулярната политика, възприета от Уестминистър, не е единствената причина много британци да гледат на Наполеон с възхищение. За мнозина той е митичен образ, въплъщение на героите от античността и воин, борещ се за свободата. Той изглежда величествен със смелостта си при Лоди и Маренго. Отличава се от представителите на британската политическа класа, съчетавайки в образа си качествата на умел пълководец и решителен политик и реформатор. Липсата му на принадлежност към влиятелен аристократичен род го превръща в обект на адмирации от страна на средната класа, а едновременно с това той пленява въображението на по-бедното население.

Дори британските карикатуристи в този период рисуват Наполеон по-скоро като победител и герой. В техните творби той може и да е представен като варварин, но липсва гротеската от по-късните карикатури. Няма никакво съмнение, че той е заплаха за страната, но това е образът на един достоен враг, на когото е трудно да се погледне с насмешка. След средата на 1803 г. този образ на Наполеон постепенно започва да губи значение. На негово място се появява алчният и зъл корсикански завоевател, с когото родителите на Острова плашат децата си, когато са непослушни.

Във **втора глава** „Демонизацията на Наполеон, 1803-1807 г.“ се разглежда последователният процес по изграждане на отрицателния образ на корсиканеца. Създаденият от Наполеон през 1803 г. военен лагер в Булон е повод за основателни опасения на Острова. Страхът от френската заплаха намира израз в опитите на британската сатира да демонизира корсиканеца. От този момент той започва да губи предишната си подкрепа и неговият образ е подложен на ожесточена критика както в средите на елита, така и сред голяма част от обикновеното население. Най-характерното за периода 1803-1807 г. е, че в него се наблюдават едни от най-крайните оценки и същевременно откровени обиди към Наполеон. Това не се дължи единствено на заплахата от френска инвазия. Наполеон се доказва като брутален деспот след убийството на Енгиенския херцог през 1804 г. През същата година той се провъзгласява за император,

събитие, което опровергава надеждите на вигите и радикалите, че той възнамерява да управлява в републикански стил.

Сражението при Трафалгар е ключов момент в развитието на британските нагласи по отношение на Наполеон. От една страна, Великобритания успява да се противопостави на агресивните планове на френския император. Британският флот спасява страната от нашествие. Победата на адмирал Нелсън въздейства за силното повдигане на патриотичния дух в страната. От друга страна, авторитетът на Уилям Пит временно укрепва, тъй като големите усилия най-накрая водят до положителен резултат. Дори и след битката при Аустерлиц, Наполеон не може да се надява да ликвидира Британия. Населението на Острова престава да се страхува от него, но вчерашните страхове са заменени от ново чувство - омразата.

Едно от най-интересните проявления на британския обществен живот е свързано с опитите на вигите да сключат мир между Лондон и Париж през лятото и есента на 1806 г. Основен идеолог на тези усилия е министърът на външните работи Чарлс Джеймс Фокс. Профренски настроен и убеден в необходимостта от мира, Фокс се ползва единствено с подкрепата на радикалите, крайните виги и някои републиканци. Но дебатът около мирните преговори в британското общество показва, че Наполеон и неговата политика не са обект единствено на критика. Неговите успехи на континента са в състояние да предизвикат одобрение сред редица британци. Но тази дискусия впечатлява най-вече с крайно негативните характеристики, които се приписват на императора. Открояват се опитите на лоялистки настроени журналисти да свързват името на Наполеон с демонични изчадия. От по-консервативно настроените жители той се възприема като агент на Сатаната, като антихрист, бич Божи и пр.

Тази омраза се засилва особено след въвеждането на берлинските декрети за Континенталната блокада, чието начало е поставено в края на 1806 г. Френският император не може да използва Великата армия, за да унищожи Великобритания, но разчита, че чрез една търговска война „нацията от лавкаджии“ също може да се постави на колене. Въпреки че този опит впоследствие се проваля, тежките изпитания, на които е подложен народът в островната държава, бележат една от връхните точки в отрицателното възприемане на Наполеон.

Наблюдава се и концептуално развитие по отношение на британските карикатури, посветени на императора. Ако до 1803 г. в тях могат да се отчетат и положителни характеристики, то в периода на „големия страх“ от френско нападение, а и непосредствено след това, те са изместени от язвителна сатира и безпощадна гротеска. Това е периодът, в който Наполеон придобива популярните образи на зъл дребосък, амбициозно джудже, узурпирало властта във Франция. За разлика от публицистиката, британските карикатури до 1807 г. не представят корсиканеца като Дявол или антихрист, това е похват, който намира място в тях едва след 1812 г. До началото на войната на Иберийския полуостров Наполеон е изобличаван най-вече чрез противопоставянето му на образа на Джон Бул и Джек Тар, които винаги успяват да надхитрят коварния корсиканец.

Големият брой памфлети, статии в периодичния печат и карикатури, посветени на Наполеон в този период (1803-1807 г.) ясно показват, че интересът на британците към корсиканеца е засилен. Неговият сатиричен образ навлиза във всяка сфера на обществения живот и името му е обект на много напрегнат и динамичен публичен дебат, в който участие вземат всички социални прослойки. Малкото негови привърженици се приемат враждебно от преобладаващата част от населението и в някои случаи са преследвани от властите за противодържавна дейност. За това свидетелстват документите от съдебните дела срещу измяна, в значителната част от които се водят производства срещу профренски настроени граждани. Присъдите на признатите за виновни са тежки и издават реакционното настроение на властите спрямо всяка проява на бонапартистка агитация в страната.

Но въпреки опитите на Уестминистър да обедини нацията срещу врага, внимателното проследяване на обществените настроения през този период показва, че обществото е разединено и приема действията на правителството с колебания и недоверие. Това затруднява плановете за участие на Великобритания във войната по суша, идея, която е приведена в действие в края на 1807 г. Конфликтът с Наполеон е същевременно борба за овладяване на обществените нагласи. В нея централно място заема въпросът за характера на Наполеон и как британците трябва да го схващат. В тази борба няма непозволени средства и властта не жали ресурси, за да внуши желаните от нея

стереотипи по отношение на корсиканеца. Пълният успех на тази политика обаче тепърва предстои.

В **трета глава** „Наполеон като стереотип в британското общество, 1808-1815 г.“ се акцентира върху отразяването на един завършен обществен облик, който с известни отклонения постепенно се маргинализира. С началото на Полуостровната война британското обществено мнение по отношение на Наполеон Бонапарт навлиза в нов етап на развитие. Военните действия на Иберийския полуостров не изискват само целеустремена правителствена политика. За техния успех много голямо значение има подкрепата на британското население като цяло. Основните тези на Уестминистър, изтъквани в полза на подобна провоенна политика, са две. От една страна, се внушава, че войната в Португалия и Испания е справедлива и се води, за да се отхвърли „френското иго“ в земите на Пиренейския полуостров. Това е война в защита на свободата на португалците и испанците, а червените мундири са натоварени с мисията да прогонят нашествениците и да възстановят законните владетели в тези страни. От друга страна, управляващите в Лондон виждат във френската експанзия в Испания доказателство за агресивната политика на Наполеон. Неговите безкрайни амбиции и вероломно потисничество над чужди народи са достатъчна причина Великобритания да воюва срещу императора.

Подчинена на официалната държавна политика, антифренската пропаганда в Британия се засилва. Но зад тезите на Уестминистър, посочени по-горе, стоят по-прагматични управленски разчети. Активната намеса на британците на Иберийския полуостров има за цел да осуети плановете на Наполеон да разшири Континенталната блокада, която и без да включва Португалия, се отразява тежко на икономиката на Острова. Действията на сър Артър Уелсли трябва да отвлекат вниманието на Тюйлери от Хабсбургската монархия. Чрез войната в Португалия и Испания австрийците получават шанс да подновят кампанията си срещу Франция. Откриването на нов фронт срещу последната дава по-големи изгледи за успех на Петата коалиция.

До голяма степен Великобритания следва външнополитическата линия, завещана от Уилям Пит-младши. Това поставя страната в особена ситуация, защото я обвързва прекалено много с развитието на войната в Европа. Успехите на Наполеон са провал за

торите и тяхната политика, а поражението на Франция е единственото, което може да я превърне в триумф. Така наред с военните усилия, се полагат и значителни средства да се изгражда отрицателният образ на корсиканеца. Войната срещу достоен владетел трудно се обосновава пред обществото, но тя е дълг, когато се води срещу деспотичен узурпатор.

Окончателното изграждане на този образ обаче не се постига лесно. На първо място Наполеон далеч не е останал без симпатизанти на Острова, макар и техният брой значително да е намалял към началото на 1808 г. Още по-голямо значение има аферата с херцога на Йорк, която убеждава редица британци, че в институциите се шири корупция. Нещо повече, тази корупция засяга главното командване на армията. В условия на война това изглежда много обезпокоително. Злоупотребите на Йоркския херцог имат съществено въздействие върху образа на френския император. Разкриването на покварените методи при повишението на офицери е противопоставено на системата във френската армия, в която мнозина британци виждат образец за подражание.

Но скандалната афера с херцога на Йорк е преодоляна след средата на 1809 г. и Великобритания извървява път от период на временни сътресения към постигане на дългоочакваното национално единство. Публичните разкрития около личността на главната участничка в аферата – Мери Ан Кларк настройват британското общество срещу онези елементи в него, които не споделят целите на правителството и не допринасят за укрепването на авторитета на армията.

Успехите на Уелсли на бойното поле, от своя страна, допринасят за появата на нов национален герой, какъвто липсва след смъртта на адмирал Нелсън. Големите победи на лорд Уелингтън тепърва предстоят, но още през 1809 г. британците са склонни да възложат на него надеждите си. От този момент пътят към пълната демонизация на Наполеон не среща особени пречки. Разводът му с Жозефин и последвалият брак с австрийската принцеса Мария-Луиза са представени от британските журналисти и карикатуристи по много отблъскващ начин. Така през 1810 и 1811 г. могат да се забележат най-гротескните образи на Наполеон. Те са разкрити не само чрез злостните карикатури. Забелязва се активизация на цялата британска интелигенция, която критикува ожесточено корсиканеца в своите памфлети, статии, есета, кореспонденция и дори художествена литература. Сключването на съюз между Франция и най-реакционната монархия в Европа е признак за

лицемерната политика на самозвания император. Това събитие отблъсква британците от Наполеон до такава степен, че към края на 1811 г. неговото присъствие в британското общество въображение преминава критичната точка на разочарование и темата за узурпатора започва постепенно да се маргинализира.

Кампанията от 1812 г. в Русия драстично променя курса на тази тенденция. Но резултатът за впечатленията на британците по отношение на Наполеон засилва тяхното чувство на презрение. Новото е, че страхът от него напълно изчезва. С това се засилва ненавистта, с която личността му се обсипва от почти всички британци. Рухването на мита за това, че Наполеон е непобедим не се дължи само на катастрофата в Русия, но е резултат от събитията на Иберийския полуостров, където Уелингтън разгромява остатъците от френската армия. След битката при Лайпциг през есента на 1813 г. британското общество приема, че корсиканецът е пораженец, който не заслужава вниманието му.

Най-негативното отношение към Наполеон от страна на британците се наблюдава при неговото заточение на остров Елба. Дори най-упоритите му привърженици на Острова не могат да простят договорката между победения император и силите на коалицията. Великодушният мир се приема като крайна форма на унижение, което навежда британците към мисълта, че Наполеон не може да бъде наричан герой и действията му доказват, че не е нищо повече от един страхливец. В този смисъл изглежда най-подходящи са думите на Джордж Байрон, който критикува корсиканеца за избора му да „живее като роб“, вместо да „умре като принц“²⁷.

Бягството на „малкия Бони“ от остров Елба за пореден път впечатлява силно съвременниците му на Острова. Напълно разочаровани от неговата капитулация година по-рано, те са готови да му простят всички предишни грехове и неговият образ до голяма степен е реабилитиран. Но учудващото се състои в това, че той продължава да поддържа положителния си имидж сред вигите, радикалите и републиканците и след битката при Ватерло. Това, което налага окончателния негативен облик на личността му не е пленничеството на остров Св. Елена, а целенасоченото игнориране на гласовете на неговите привърженици от страна на официалните институции във Великобритания.

²⁷ Byron, G. *Ode to Napoleon Buonaparte*. London, 1814.

Забравен от онези, които изпитват симпатии към него, Наполеон е обект на подигравка от страна на карикатуристите и на присмех, изразен към него от лоялистите. Представянето на положителни черти в неговия образ съзнателно се потискат, а цензурата не престава да преследва привържениците му и след 1815 г. За сметка на това победата на британците се ознаменува от редица патриотични и антифренски публикации, които трайно налагат карикатурния образ на Наполеон като историческа действителност. Британците не гледат обективно на личността на корсиканеца нито по времето на неговата власт, нито след това. Образът му завинаги остава натоварен с крайни оценки, а историческата личност Наполеон остава в голяма степен непозната. От тези крайности британците се спират пред стереотипния образ на алчното корсиканско джудже. Неговата историческа роля се свежда до това да сее смърт и разруха, да носи страдания и печал на невинните жертви на неговата грандоманска политика. Един опортюнист и деспот, готов на всичко, за да граби власт и богатства, но победен в нездравите си амбиции от лорд Уелингтън.

В **заключителната част** са обобщени основните тенденции в обществените нагласи на британците към Наполеон. Обръща се внимание на еволюцията или по-скоро деградацията, която претърпява неговият образ в очите на британците. В тази част са представени и най-важните изводи на дисертационния труд.

Включени са и **55 приложения**. Първото представя в шест страници резултатите от т. нар. *контент анализ*, обобщени в таблици и диаграми. В останалите 54 приложения са представени различни изображения, по-голямата част от които представляват карикатури. Те са свързани с изложението и са анализирани в текста на дисертацията.

III. Приноси на дисертационния труд

- ❖ Определя се значението на цензурата, законите за „задавяне на пресата“ и „терора на Пит“ срещу профренски настроените британци за формирането на общественото мнение.
- ❖ Наблюдава се действието на тези консервативни мерки в документите от съдебните дела. Тези първични извори се използват за пръв път по темата и чрез тях се обогатява значително представата за обществените нагласи по отношение на Наполеон и настроенията във Великобритания изобщо.

- ❖ Отчита се ролята на френските емигранти във Великобритания и отпечатъкът, който тези чужденци оставят върху представата на британците за френския император. За тази цел в научно обращение са въведени редица непроучени архивни документи.
- ❖ Направен е подробен преглед на периодичния печат в страната, като са използвани повече от тридесет вестници и списания. Освен големите лондонски издания, в дисертационния труд са включени и провинциалните вестници. Голяма част от тях не са попадали досега в полезрението на изследващите тази проблематика.
- ❖ Прави се опит да се разкрие връзката между проблема за разпространената сред британците представа за Наполеон и действащите в страната радикали, републиканци и крайни виги.
- ❖ Очертано е голямото значение на профренските настроения и на значителния брой наполеонов привърженици във Великобритания. Това е теза, която не намира място в научната литература до момента, но наличните източници ясно разкриват тази важна тенденция в британското общество.
- ❖ Публичната дискусия за Наполеон на Острова е представена чрез проучването на всички главни участници в нея. Тя се разглежда не само от гледната точка на образа на корсиканеца в британските карикатури, вестници, официални документи и публицистика, а е проследено нейното развитие и в дълбочина са изследвани причините, които оформят характера на този дебат.
- ❖ Предложена е социологическа матрица, която използва изчислителни методи за представянето на обществените нагласи. Такава матрица се прилага за първи път в изследване върху мнението на британците за Наполеон.

IV. Публикации по темата на дисертацията

1. „Наполеон Бонапарт в британската преса“ – В: сп. История, 4, 2011.
2. „Влиянието на Континенталната блокада върху британската икономика, 1806-1814 г.“ - сб. „Кюстендилски четения“, 2013 г., под печат.

3. „Британското обществено мнение и мирните преговори между Лондон и Париж през 1806 г.“ - сб. „Кюстендилски четения“, 2014 г., под печат.
4. Британските радикали срещу държавната доктрина на Уилям Пит-младши, 1799-1815 г.- сб. „Държавната идея в модерната епоха“, 2016 г., под печат.
5. „Napoleon, British Public Opinion, and the Abolition of the Slave Trade.“ - In: *Slavery. Past, Present and Future*, Oxford, 2016.
6. „Коварното свидетелство на Мери Ан Кларк и аферата с Йоркския херцог през 1809 г.“ В: сп. История, XXIV, кн. 4. 2016.